

RECENSIES

► Duizend bloemen en granaten

Over gender, wetenschap en technologie
*Bundel opstellen onder redactie van Marian
Deblonde op initiatief van het Instituut
Samenleving en Technologie (IST)*

Leuven: Acco, 2011
200 bladzijden, € 24,50
ISBN 978-90-334-8609-8

In Vlaanderen en Nederland is al geruime tijd de belangstelling voor technische studies gering. Dat baart beide overheden, vanwege de tekorten aan technisch opgeleiden voor de vervulling van functies in industrie en samenleving, zorgen. In Nederland heeft deze zorg onder andere geleid tot het ontwerpen van een Sectorplan Natuur- en Scheikunde.¹ In Vlaanderen is in 2012 het Actieplan voor het stimuleren van loopbanen in Wiskunde, exacte wetenschappen en Techniek ingediend door de Vlaamse regering. Vooral de geringe belangstelling van meisjes en vrouwen voor technische studies en beroepen is een – hardnekkig – probleem. Er zijn de afgelopen decennia al diverse actieplannen ontworpen om vrouwen te bewegen zich meer voor techniek te interesseren, zoals het Nederlandse Actieplan Vrouwen en Techniek 1995.² De bundel *Duizend bloemen en granaten* komt voort uit dezelfde zorg over de gebrekkige belangstelling van scholieren en studenten, en in het bijzonder vrouwen en meisjes, voor een technische of exact-wetenschappelijke richting.

Het Instituut Samenleving en Technologie (IST) is een autonome organisatie verbonden aan het Vlaams parlement. Het heeft als doelstelling de wisselwerking tussen samenleving, wetenschap en technologie zichtbaar te maken door onafhankelijk onderzoek, openlijk

debat en communicatie. Het instituut formuleert aanbevelingen aan de leden van het Vlaams parlement en informeert doelgroepen en het bredere publiek. De bundel *Duizend bloemen en granaten* is tot stand gekomen naar aanleiding van een oproep door het IST. Uit de reacties op de oproep selecteerde het IST acht auteurs die hun artikel verder hebben uitgewerkt. Het gaat in de bundel nadrukkelijk om essays, waarbij sommige auteurs hun visie weliswaar mede baseren op eigen wetenschappelijk onderzoek, maar het geheel is geen wetenschappelijk boekwerk. Het doel van de bundel lijkt in het verlengde te liggen van de doelstelling van het IST, namelijk het stimuleren van het debat gericht op het bredere publiek. De presentatie door middel van essays maakt de bundel zeker toegankelijker voor een breder publiek.

De visies van de auteurs zijn door de redactie ingedeeld in vier thema's 'Fundamenten', 'O&O-loopbanen', 'Wegen', en 'Bakens'. Het is echter niet duidelijk of die thema's een rol hebben gespeeld bij de selectie van de artikelen, of dat de selectie van de artikelen heeft geleid tot de betreffende thema's.

Onder het thema Fundamenten worden aspecten besproken die met biologie te maken hebben. Kristien Hens betoogt dat medische technieken zoals de anticonceptiepil enerzijds geleid hebben tot meer carrière-

kansen voor vrouwen, maar hen anderzijds ook voor moeilijke keuzes stellen. Vrouwen die zowel ambities hebben om een gezin groot te brengen als op professioneel terrein iets willen bereiken, komen nog steeds voor grote dilemma's te staan. Hens houdt een pleidooi voor een kritische reflectie op de medische technologieën die te maken hebben met vrouwen, hun lichaam en procreatie, maar daarnaast ook voor het bevorderen van de mogelijkheden om gezin en loopbaan te combineren. Daarvan zullen mannen en vrouwen profiteren. Asha ten Broeke beschrijft op een inzichtelijke en geestige manier aan de hand van de levensloop van Bob en Linda hoe stereotypering hun leven vorm geeft en hoe verouderde wetenschappelijke inzichten nog steeds als rechtvaardiging voor gendervooroordelen worden ingezet. Hoewel onderzoek heeft aangetoond dat er weinig 'nature' is aan de geringere prestaties van meisjes in de exacte wetenschappen en techniek, blijft opvoeding en omgeving meisjes en jongens van jongs af aan nog steeds in verschillende 'traditionele' richtingen sturen.

Een hele andere benadering van de kwestie volgt onder het thema O&O-loopbanen. Rik Hostyn en anderen beschrijven de situatie binnen de driejarige bacheloropleiding Elektronica-ICT van de Hogeschool KA-THO Kortrijk. Deze studierichting wordt door heel weinig meisjes gekozen. Aan de hand van statistieken en enquêtes onder de studenten wordt een beeld geschetst, waarbij vooral wordt ingegaan op de vraag wat de motivatie is van de studenten om deze studierichting te kiezen. Ineke Casier en co-auteurs maken een kwantitatieve vergelijking tussen de loopbaan van vrouwelijke en mannelijke onderzoekers in de fotonica (de wetenschap van het licht). De analyse leidt tot de conclusie dat ook in dit relatief nieuwe gebied vrouwen meer hindernissen ondervinden dan hun mannelijke collega's.

Het volgende deel van de bundel is gegroepeerd onder het thema Wegen. Ann Ackaert en mede-auteurs doen verslag van hun ervaringen in de IBBT- (een onafhankelijke ICT-onderzoeksinstelling) projecten. In deze projecten wordt interdisciplinair samengewerkt. De auteurs stellen vast dat door de manier van samenwerken een nieuwe dynamiek wordt gecreëerd in de relatie tussen gender en technologie. Isa Schön ontwerpt in haar bijdrage een stappenplan voor vrouwen in de wetenschap.

Veerle Draulans en Sabine Van Huffel hebben zich onder het thema Bakens gebogen over de vraag waarom zo weinig jonge vrouwen voor een opleiding in bepaalde richtingen van de exacte wetenschappen en technologie kiezen. Zij concluderen onder andere op basis van enkele onderzoeken uit de Verenigde Staten dat vrouwen die voor exacte wetenschap of techniek kiezen een ander vrouwbeeld hebben dan hun seksegenoten. Als dat inderdaad zo is, dan zou dat implicaties kunnen hebben voor de werving van vrouwelijke studenten voor deze studierichting. Ze gaan nader onderzoek plegen. Tot slot is er de bijdrage van Anne Slick die vanuit het genderbegrip een analyse maakt van de maatschappelijke impact van wetenschap en technologie met als doel een duurzame gendergevoelige visie op wetenschap en technologie neer te zetten. Volgens Anne Slick wordt het genderdebat vaak gevoed vanuit het opmerken van een democratisch deficit. De ongelijke betrokkenheid van diverse groepen van mannen en vrouwen bij technologische ontwikkelingen kan als een vorm van uitsluiting of onrechtvaardigheid worden beschouwd. De analyse van Anne Slick gaat verder dan de verklaring van de genderkloof door de 'foute' keuzes van vrouwen en de culturele en structurele mechanismen die hen tot die keuzes aanzetten. Haar artikel is een pleidooi om op een andere manier naar wetenschap en technologie te kij-

ken en gender daarbij als inspirerend concept in te zetten. Wetenschap en technologie zouden haars inziens geherstructureerd moeten worden in functie van een (sociaal) duurzame samenleving.

Duizend bloemen en granaten is een inspirerende bundel door de vele verschillende invalshoeken die er in naar voren komen. Dat is dan weer te danken aan de wijze waarop de bundel tot stand is gekomen. Blijkbaar hebben de auteurs van het IST de vrije hand gekregen en dat heeft niet verkeerd uitgepakt. Omdat de artikelen in de bundel essays zijn, zal een echte wetenschapper zich wellicht in eerste instantie afvragen op welk onderzoek een bewering gestoeld is, of wat er nu eigenlijk nieuw is aan de bijdrage. Het is inderdaad zo dat niet alle beweringen in de artikelen voorzien zijn van referenties en het is ook niet zo dat alle artikelen leiden tot verrassende nieuwe inzichten, maar juist de combinatie van de verschillende invalshoeken gegroepeerd onder de genoemde thema's maakt de bundel waardevol. Ik mag hopen dat de bundel aanleiding is om enkele onderwerpen nader uit te werken. Ik ben benieuwd of het feit dat de auteurs met elkaar een bundel hebben volgeschreven ook leidt tot nadere samenwerking, zodat bijvoorbeeld een nader onderzoek naar loopbanen ondersteund wordt door een deskundige op het gebied van de 'fundamenten'. Of dat een onderzoek naar het doorbreken van het glazen plafond gebruik maakt van het model van Anne Slick, zodat het er dan niet alleen maar om gaat meer vrouwen in de technische opleidingen te krijgen, of meer vrouwen door te laten stromen naar technische beroepen, maar dat daarbij meer fundamentele vragen worden gesteld over de vormgeving van technologie in de maatschappij en de uitsluiting die dat met zich meebrengt.

Duizend bloemen en granaten voldoet zeker aan het doel een debat op gang te brengen voor een breder publiek dan alleen weten-

schappers. Ze zou echter nog aan relevantie gewonnen hebben als de redactie de visies had gebruikt om beleidsaanbevelingen te formuleren. De redactionele inleiding maakt niet duidelijk wat er met de essays meer gebeurt dan het op gang brengen van een discussie. Bij sommige onderwerpen is meer onderzoek nodig, andere essays zouden direct kunnen leiden tot actie, zoals het stappenplan van Isa Schön en de aanbeveling van Ackaert en co-auteurs voor evenredige aanwezigheid van mannen en vrouwen in multidisciplinaire projecten. Door het ontbreken van informatie over opvolging van de essays, de visies en de aanbevelingen in de bundel blijft bij mij de vraag staan: 'en nu'?

Noten

- 1 In 2007 is het Sectorplan Natuur- en Scheikunde tot stand gekomen. Recent heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap er met ingang van 2011 een bedrag van twintig miljoen euro per jaar voor toegezegd. Doel van het sectorplan is een structurele versterking van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek in de Natuur- en Scheikunde aan de algemene en technische universiteiten.
- 2 Zie verder VHTO – Landelijk expertisebureau meisjes/vrouwen en bèta/techniek. www.vhto.nl.

Barbara van Balen

Vrouwen hebben te maken met een kleverige vloer, lekkende pijplijnen, vertraagde treinen én een glazen plafond

► De promotiekloof

Carrières van vrouwen en mannen op de Belgische arbeidsmarkt

Nick Deschacht

Brussel, VUBPRESS, 2012

270 p. € 25,00

Een eerste blik in *De promotiekloof* toont ons waar het in dit boek van Nick Deschacht om gaat: cijfers, analyses en harde feiten over genderverschillen op de arbeidsmarkt. Centrale vragen in dit werk zijn: is er ongelijkheid op de Belgische arbeidsmarkt, en in welke mate is deze ongelijkheid terecht of eerder het gevolg van discriminatie? Deschachts bevindingen bieden een genuanceerde bijdrage aan het publieke debat. Net als in andere wetenschappelijke studies blijkt het niet zo eenvoudig te zeggen waar discriminatie begint of hoe we het kunnen meten. Een deel van de genderverschillen kunnen we alvast niet verklaren door marktmechanismen, maar zowel de niet verklaarde genderverschillen als sommige verklaarde genderverschillen kunnen op discriminatie wijzen. In die zin liggen de besluiten van dit werk volledig in lijn met andere studies.

Wat voegt dit werk dan toe aan deze discussie? In tegenstelling tot ander werk biedt Deschachts analyse niet alleen informatie over het verschil in lonen, maar ook over genderverschillen in functieniveau (tot welke socio-professionele categorie men behoort; deze categorieën worden geordend volgens hun gemiddelde loonniveau) en jobautoriteit (de hoeveelheid en soort macht over anderen die men heeft binnen een job). Het genderverschil in loon, functie en jobautoriteit noemen we de carrièrekloof. Bovendien analyseert Deschacht longitudinale data, wat be-

tekent dat hij kan nagaan *wanneer* in de loopbaan genderverschillen ontstaan. Dat laatste blijkt bijzonder interessant met het oog op bestaande maatregelen om de carrièrekloof te dichten. Ik kom daar op het einde op terug. In wat volgt geef ik eerst een samenvatting van de methode en resultaten.

In de inleiding schetst Deschacht het probleem. We weten dat er wereldwijd genderverschillen zijn op de arbeidsmarkt, maar het is niet volledig duidelijk hoe dit komt en of dit al dan niet terecht is. Hoofdstuk 1 geeft een historisch overzicht van vrouwen op de arbeidsmarkt sinds 1960. In hoofdstuk 2 komen mogelijke verklaringen van genderverschillen op de arbeidsmarkt aan bod. Deze studie is het werk van een econoom, en de meeste aangehaalde theorieën zijn dan ook te situeren binnen de economische wetenschappen. Toch bespreekt Deschacht ook biologische en feministische theorieën. Als bioloog en filosoof was ik vooral geïnteresseerd in deze paragrafen. Biologisch denken wordt onder 'essentialisme' geklasseerd; dit impliceert meestal dat vrouwen om biologische redenen andere keuzes maken dan mannen. Feministen (zowel radicale, socialistische als liberale), stelt hij, zien genderstratificatie dan weer als een sociale constructie. Hoewel Deschacht veel nuance aanbrengt, is dit onderscheid mijns inziens toch een beetje scherp gesteld: evolutionair feministen, bijvoorbeeld, zullen inderdaad stellen dat sommige genderver-

schillen ook een biologische oorzaak hebben, maar dat betekent niet dat de sociale omgeving geen invloed uitoefent. Biologische en sociale oorzaken sluiten elkaar niet uit.

De theoretische achtergrond speelt echter niet zo'n grote rol in de verdere methode. De reden is wellicht dat Deschacht voornamelijk beroep doet op een reeds bestaande dataset, de Panelstudie van Belgische Huishoudens. Hij kon dus niet zelf beslissen welke vragen proefpersonen zouden krijgen en wie in de studie werd opgenomen. Deschacht voert een kwantitatieve analyse uit op de gegevens van 2840 volwassen Belgische deelnemers van deze panelstudie die van 1994 tot 2002 jaarlijks een reeks meerkeuzevragen beantwoordden over hun werk in loonarbeid en over hun persoonlijke situatie.

In hoofdstuk 4 berekent Deschacht dat het gemiddelde loon van vrouwen in België minder is dan het gemiddelde loon van mannen, en dit geldt zowel voor het maandloon als het uurloon. Het ligt dus niet volledig aan het feit dat vrouwen meer deeltijds werken. Vrouwen hebben ook lagere functies: ze hebben minder macht om anderen te sanctioneren of superviseren, en er zijn minder vrouwelijke managers. Er is dus een carrièrekloof, en de vraag is nu hoe dat komt.

Op het eerste zicht is het begrijpelijk dat die kloof er is. Werkende vrouwen zijn overwegend jonger, ze maken meer werkonderbrekingen mee en ze werken relatief meer deeltijds. Bovendien presteren vrouwen minder overuren en zijn ze minder bereid dan mannen andere bezigheden op te offeren voor hun werk. Vrouwen werken dan ook nog eens in andere beroepen en sectoren dan mannen. Deze factoren worden regelmatig aangehaald als sussende verklaringen voor de loonkloof: zie je wel, het is volledig terecht dat vrouwen minder verdienen; ze doen gewoon minder en willen ook niet.

Dit soort uitspraken zet echter geen zoden aan de dijk, zo blijkt verder in hoofdstukken 4 tot en met 6. Om te beginnen is het duidelijk dat niet de ganse carrièrekloof hiermee is verklaard, en dit is op zijn minst verdacht: zelfs als we (aan de hand van een multivariate analyse) kijken naar vrouwen en mannen met evenveel werkervaring, contracturen, overuren, onderbrekingen, carrièrevoorkeuren en opleidingsniveaus, werkend in dezelfde beroepen en sectoren, en met dezelfde gezinsamenstelling, *dan nog* verdienen vrouwen *per uur* minder dan mannen. Per maand komt dit neer op een bruto verschil van 438 euro. We kunnen dus niet alle genderverschillen in carrière verklaren aan de hand van mogelijk rechtvaardige marktmechanismen.

Bovendien kunnen de aangehaalde verklaringen ook een gevolg zijn van discriminatie. Deschacht haalt aan dat vrouwen in het begin van hun loopbaan dezelfde carrièrevoorkeuren hebben als mannen. Ze worden net minder carrièrericht *nadat* ze in lagere functies terecht komen dan mannen. Carrièrevoorkeuren zijn de enige verklaringen die Deschacht kritisch onder de loep neemt, maar eigenlijk kunnen we kanttekeningen zetten bij alle aangehaalde verklaringen. Misschien worden vrouwen bijvoorbeeld anders opgevoed dan mannen en kiezen ze daarom voor minder veeleisende jobs, verwachten ze minder snel promotie te maken en zijn ze in het algemeen minder voorbereid op de arbeidsmarkt dan mannen. Mogelijk gaat Deschacht daar niet op in, omdat hij zich aan de data houdt: deze interpretaties kunnen moeilijk getest worden aan de hand van de gegevens van de panelstudie.

Het meest interessant is Deschachts analyse van *wanneer* de kloof ontstaat. Zo toont dit onderzoek dat het misleidend is om enkel te spreken van een glazen plafond, een onzichtbaar obstakel dat de toegang tot het *hoogste* carrièreniveau bemoeilijkt. Immers,

het is al *vanaf vroeg in de loopbaan* dat vrouwen minder kans hebben op promotie dan mannen. Deschacht spreekt dan ook van een kleverige vloer. Vrouwen hebben bovendien meer kans op demotie (in een lagere functie terecht komen dan het jaar ervoor) gedurende hun loopbaan. Hier komt dan weer de analogie van een lekkende pijplijn goed van pas. Het is dan ook begrijpelijk dat de carrièrekloof toeneemt in de loopbaan van individuen: dit komt wellicht omdat demoties en gemiste promoties elkaar opstapelen. De hele loopbaan is dus ook te vergelijken met een treinreis met vertraging. Vrouwen missen voortdurend hun aansluiting, omdat hun trein telkens een klein beetje vertraging heeft.

Door het bestaan van verschillen *door de gehele loopbaan heen* raadt Deschacht dan ook aan zich niet te focussen op antiglazenplafondmaatregelen, zoals quota voor vrouwen in bestuursraden, maar op kleverige vloeren. Hij raadt ook aan het klassieke rollenpatroon, waarbij de vrouw de belangrijkste verantwoordelijke is voor het huishouden, te doorbreken. Hiertoe zouden we bijvoorbeeld het ouderschapsverlof genderneutraal kunnen maken, en kunnen we kinderopvang en dienstencheques promoten.

In *De Promotiekloof* vinden we slechts weinig beleidsaanbevelingen. Het werk lijkt wel een uitstekende basis om maatregelen te evalueren. Op grond van de resultaten is het mijns inziens bijzonder nuttig dat Deschacht het fenomeen van quota nuanceert. Als een

geaccumuleerd gebrek aan werkervaring één van de oorzaken is, lossen quota het eigenlijke probleem niet op. Erger nog, dan lopen we misschien het risico minder ervaren werknemers te verkiezen boven de beste kandidaat. Men zou dus inderdaad kunnen besluiten dat we vooral de ongelijke werkverdeling in het gezin weg moeten werken. Deschachts focus op rollenpatronen is in dit opzicht zinrijk. Aan de andere kant zijn rollenpatronen misschien ook een gevolg van discriminatie in de promotie- en aanwervingsprocedures: als vrouwen onterecht minder snel promotie maken, kunnen zij er net daarom voor kiezen minder overuren te werken. Aandacht voor de aard van aanwervings- en promotieprocedures blijft volgens mij dus nodig. Deschacht biedt echter geen alternatief voor quota. Er bestaan nochtans andere mogelijkheden om deze procedures objectiever te maken, door bijvoorbeeld het geslacht en de naam van cv's te verwijderen. Een veelzijdige aanpak lijkt daarom nodig. Op het gebied van quota is Deschacht er duidelijk in geslaagd nuance aan te brengen, en dat is een sterkte van dit werk. De volgende stap is nu concrete bredere maatregelen voor te stellen.

Katinka Quintelier

Postdoctoraal onderzoeker aan het Konrad Lorenz Institute for Evolution and Cognition Research, Altenberg; postdoctoraal medewerker Universiteit Gent